

О СРЕДЊОВЕКОВНОМ НАКИТУ СА ГРУДЕ
БОЉЕВИЋА У ПОДГОРИЦИ

ON MEDIEVAL JEWELLERY FROM GRUDA
BOLJEVIĆA, PODGORICA

Дејан Радичевић
Одељење за археологију
Филозофски факултет Универзитета у Београду
dradicev@f.bg.ac.rs

UDK 903.25(497.16)

Апстракт: На локалитету Груда Бољевића у подгоричком предграђу Толоши 2001. године археолошки је ископавана праисторијска хумка која је у средњем веку секундарно коришћена за сахрањивање. У раду се анализирају примерци накита пронађени у тим средњовековним гробовима. Њихово хронолошко и културно одређење веома је важно, будући да је средњовековни накит са овог простора до сада био потпуно непознат. На основу наведених аналогја произилази да се може хронолошки одредити у раздобље XII-XIII века, као и да му се сродни материјал у највећем броју може пронаћи на простору који би се грубо могао омеђити Поморављем на истоку и Цетином на западу.

Кључне речи: Груда Бољевића, некропола, средњовековни накит, XII-XIII век.

Abstract: In 2001, on the archaeological site Gruda Boljevića in Podgorica's suburb Tološi, the prehistoric tumulus was archaeologically excavated, which was secondarily used for burials in the Middle Ages. The paper discusses samples of jewellery found in these medieval tombs. Their chronological and cultural attribution is very important, since the medieval jewellery from this region has been completely unidentified. Based on the cited analogies, it follows that they can be chronologically dated to the period of XII- XIII century. The related material can widely be found in the area that could be roughly bound by Pomoravlje on the east and Cetina on the west.

Key Words: Gruda Boljevića, necropolis, medieval jewellery, XII-XIII century.

У публикацији која је пратила изложбу „Музеј града Подгорице“ (Подгорица 2005, издање ЈУ „Музеји и галерије Подгорице“), организована с намером да се кроз различите тематске области укаже на културно-историјско наслеђе и специфичности Подгорице са околином, приказано је и неколико средњовековних предмета. Ради се о примерцима накита за које је наведено да потичу из средњовековне некрополе формиране на праисторијској хумци Груда Бољевића у Толошима. Хронолошки су оквирно одређени у раздобље XIII–XIV века.¹ Поменути локалитет није непознат у археолошкој литератури. На имању Драгана Бољевића у подгоричком предграђу Толоши 2001. године, археолошки је ископавана велика праисторијска хумка с богатим гробовима из раног бронзаног доба.² Приликом тих радова констатовано је да је у средњем веку секундарно коришћена за сахрањивање (сл. 1). У површинском слоју насипа хумке и на простору око ње истражена су 192 скелетна гроба. Налазе из гробова истражених 2001. године представљају примерци приказани у поменутом каталогу градског музеја у Подгорици (сл. 2). Колико ми је познато, то је први пут да се у једној публикацији појављује средњовековни накит са овог простора. Генерално узевши, познавање те врсте археолошке грађе на читавој територији Црне Горе до сада се у литератури сводило тек на ретке примерке који припадају ранијим столећима средњег века,³ док познијег накита уопште није било. Та чињеница налазе са Груде Бољевића чини посебно драгоценим за археолошку науку. Због тога ћу овом приликом, упркос околности да је анализа заснована на публикацији, а не на непосредном увиду у сам материјал, покушати да укажем на хронолошко и културно одређење ове групе предмета.

На заједничкој фотографији објављеној у каталогу приказано је 12 наушница, које се могу разврстати у више типова и варијанти.⁴ Наједноставнији

1 Lutovac 2005, 24-26.

2 Baković i Govedarica 2009, 5-18. Тумул облика неправилне купе, пречника 24 м и висине 1,8 м, истражен је у времену од 30. априла до 24. јуна 2001. године. Руководилац пројекта била је Л. Булатовић, директорица ЈУ „Музеји и галерије Подгорице“, док је теренским радовима непосредно руководио М. Баковић, сарадник Центра за археолошка истраживања Црне Горе из Подгорице.

3 Velimirović-Žižić 1966, 155, Т. XXXIV; Velimirović-Žižić 1971, 152-153; Магловски 2001, 204-205; Јанковић 2007, 28, Сл. 13.

4 У пратећем тексту се као налаз који потиче са исте некрополе наводи и „дубровачки новац“ (уп. Lutovac 2005, 26), међутим то је установљено као погрешно. Љубазношћу колеге Д. Радовића из ЈУ „Музеји и галерије Подгорице“, коме овом приликом захваљујем, добио сам информацију да није реч о дубровачком новцу, већ да се заправо ради о фолару града Котора који се може одредити у XIII столеће.

In the publication that followed *Museum of Podgorica* exhibition (Podgorica 2005, issued by PI *Museums and Galleries of Podgorica*), organized with the intention to illustrate with different themed areas the significant cultural and historical heritage and specifications of Podgorica and its surroundings, presented a number of medieval objects. These are the samples of jewelry which are said to date from the medieval necropolis formed in prehistoric tumulus of Gruda Boljevića in Tološi. Chronologically they have been broadly dated in the period XIII - XIV century¹. The aforementioned site is not unfamiliar in the archaeological literature. On the estate of Dragan Boljević in Podgorica's suburb, Tološi in 2001, a large prehistoric tumulus was archaeologically excavated, along with rich tombs from the Early Bronze Age². During the works, it was noted that in the Middle Ages it was secondarily used for burials (Fig. 1.). The surface layer of the dike of the tumulus and in the area around it investigated 192 skeleton tombs.



Сл. 1. Груда Бољевића, праисторијска хумка са каменим конструкцијама средњовековних гробова (према Baković i Govedarica 2009, 7, сл. 3).

Fig. 1. Gruda Boljevića prehistoric mound with stone structures of medieval graves (Baković and Govedarica 2009, 7, photo 3).

The tomb finds researched in 2001, are represented with the samples offered in the above-mentioned catalogue of the town museum in Podgorica (Fig. 2). To my knowledge, this is the first time that one publication issues medieval jewellery from this area. In general, the understanding of these types of archaeological material in the entire territory of Montenegro so far in the literature only amounted to the rare samples belonging to the earlier centuries of the Middle Ages³, while later jewellery did not exist. This fact makes finds from Gruda Boljevića

1 Lutovac 2005, 24-26.

2 Baković i Govedarica 2009, 5-18. Tumulus is of irregular cone shape, diameter 24m and height 1,8m, researched from April 30 to June 24 2001. Project manager L. Bulatović, the director of PI "Museums and Galleries Podgorica", site manager M. Baković, associate of The Center for Archaeological Researches of Montenegro, Podgorica.

3 Velimirović-Žižić 1966, 155, Т. XXXIV; Velimirović-Žižić 1971, 152-153; Магловски 2001, 204-205; Јанковић 2007, 28, Fig. 13.

тип представља пет обичних карика обликованих од комада бронзане жице. Начин завршетка карике је различит, тако да су заступљене варијанте са равно засеченим отвореним крајевима који се додирују или прелазе један преко другог. Облик им је кружан или овалан, а правилност облика зависила је од квалитета (савитљивости) жице и од вештине онога који их је обликовао. Заступљени примерци могли су бити ношени као минђуше провучене кроз уво, али и закачене за косу или мараму. Од осталих примерака мало се разликује карика најмањег пречника чији је облик негде између круга и четвороугаоника. За сличне карике у литератури је изнето мишљење да су могле служити за обавијање око косе, а да им је неправилност последица чешћег савијања, вероватно од обликовања.⁵

Карике аналогне подгоричким представљају честе налазе широко заступљене у бројним некрополама на великом простору. Ношене су много и дуго, а једноставност њихове израде и скромност у облику чинила их је доступним и оним слојевима становништва коме су економски услови живота били неуједначени и ограничени. Дуготрајна употреба у готово неизмењеном облику, без поузданијег контекста и других налаза у гробу, онемогућава њихово прецизније датовање. Када је реч о карикама са територије Србије, одређено запажање у погледу датовања карика већих димензија забележено је на некрополи у Трњану, где појава једноставних великих карика није уочена пре појаве наушница са биконичном јагодом, па се сматрају истовременим накитом особеним за XII век.⁶

Посебну варијанту међу подгоричким налазима представља карика која има додатке у виду две нанизане перле (сл. 2). По начину обликовања, па и димензијама, сама карика се битно не разликује од осталих. Крајеви су равно засечени и преклопљени један преко другог. Судећи по публикованој фотографији, обе перле су ситне, пљоснате, кружног облика. Може се претпоставити да су направљене од тамне, непрозирне стаклене пасте и украшене уметнутим нитима од светлијег окер-беличастог стакла.

Овакав начин украшавања карика такође се јавља кроз дужи временски период и на великом простору. У источним деловима Балкана прати се већ од раздобља VIII – средине IX века,⁷ док се слична појава на његовим северозападним границама бележи

particularly valuable for archaeological science. Therefore, I will on this occasion, and despite the fact that the analysis is based on publication, not on direct insight into the material, try to point out the chronological and cultural determination of this group of objects.



Сл. 2. Груда Бољевића, налази из средњовековних гробова (према Lutovac 2005, 24).

Fig. 2. Gruda Boljevića, the finds from medieval graves (Lutovac 2005, 24).

On a shared photography published in the catalogue, there are 12 earrings, which can be classified into several types and variants.⁴ The simplest type represents five regular links shaped from pieces of copper wire. The way the links were finalised is different, consequently the most common variants are with straight slanted open ends that touch or cross over each other. Their shape is circular or oval and regularity depended on the quality (flexibility) of wire and the skills of those who shaped them. Represented samples could be worn as a pendant drawn through the ear, and put in the hair or attached to a scarf. Among other samples, there is a slight difference of a link with the smallest diameter and of a shape between a circle and four square. For similar links

⁴ In the following text, as a finding that comes from the same necropolis, "Dubrovnik money" was noted (Lutovac 2005, 26), but this was found to be wrong. With the courtesy of D. Radović from PI "Museums and Galleries of Podgorica", to whom I owe my gratitude on this occasion, I was informed that it is not the case of Dubrovnik money but a foliar of the town Kotor that can be dated in XIII century.

⁵ Марјановић-Вујовић 1984, 79, сл. 163.

⁶ Марјановић-Вујовић 1984, 111.

⁷ Григоров 2007, 15, обр. 2, 4-9.

у гробљима X–XI века.⁸ Међутим, на некрополама централнобалканског простора, где примерцима из Подгорице можемо наћи најближе аналогije, по правилу потичу из гробних целина датованих у XII век.⁹ Слично је и са аналогijама из североисточних делова Србије, које припадају хоризонту некропола XII – прве половине XIII века.¹⁰

Наредне четири наушнице са Груде Бољевића припадају тзв. наушницама са коленима (сл. 2). Једна од њих припада типу једноставних бронзаних карика равно засечених и преклопљених крајева, са два коленица начињена од више навоја танке филигранске жице, док остале три примерка имају по једно коленице направљено у виду венчића од ситних гранула, причвршћених за карикку намотајима жице. Мада делује као да су рађене од бронзе, представљају солидан златарски производ, са ситним гранулама и веома танком жицом која је брижљиво обмотана око карике.

Наушнице са једним, два или три коленица представљају једну од најбројнијих врста средњовековног накита на широком подручју Балканског полуострва. Хронолошки се приписују раздобљу XI–XIII столећа. Њихова ранија датација у западним деловима Балкана,¹¹ исправљена је новијим анализама.¹² На бројним налазиштима у Србији могу се углавном приписати XII и првој половини XIII века, док им је каснија појава изузетно ретка.¹³ Типологија им је веома разноврсна, што је условљено разликама у начину израде коленица. Примерци израђени од сребра, својом фином израдом и применом гранулације и филиграна, навели су на закључак да је

in the literature it is disclosed that they may be used for wrapping around the hair, and that their irregularity is a consequence of frequent bending, probably by modelling.⁵

The links analogue to Podgorica's, often represent the finds that are broadly found in numerous necropolis in the huge areas. They were worn for a long time and to a great extent, and the simplicity of their production and the modesty in shape made them available to those parts of the population which had the economic conditions of living imbalanced and limited. Long-term use in almost unchanged shape, and with no reliable context and other findings in the tomb, prevents their precise dating. When it comes to the links from the territory of Serbia, certain observations with regard to the dating appearance of larger dimensions were recorded in the necropolis in Trnjane, where the occurrence of the large simple links was not detected before the onset of earrings with biconical strawberries, and are considered to be simultaneously distinctive jewellery for the XII century.⁶

A distinct variant of the Podgorica finds is the link with two additions in the form of strung beads (Fig. 2). Based on the way they are shaped and the size, the link itself is not significantly different from the others. The ends are flat bevelled and overlapped with each other. Judging from the published photograph, both beads are small, flat, and of a circular shape. It can be assumed that were made of dark, opaque glass paste decorated with aforementioned inwrought threads of light ochre-white glass.

This manner of link decoration can be found as well, over a long period of time and over a large area. In the eastern parts of the Balkans is monitored from a period of VIII - mid-IX century⁷, while a similar phenomenon in its north-western borders recorded in the cemeteries X-XI centuries.⁸ However, in the cemeteries of the central Balkan area, where samples from Podgorica can find the nearest analogy, typically originate from the tombs dated to the XII century⁹. The similar thing occurs with the analogies from the north-east parts of Serbia that are a

8 У Гомјеници код Приједора нађене су карике на које су аплициране перле (уп. Miletić 1967, 116, Т. XXIX, 10; на истом месту Н. Милетић указује на аналогне појаве у Словенији, Славонији, Мађарској и тадашњој Чехословачкој). Осим обичних карика, на истој некрополи су забележени и налази тзв. „S“ наушница на које су такође нанизане једна или две перле (Miletić 1967, 119, Т. XXII; Т. XXIX, 10). И на Багруши у Петошевцима код Лакташа је откривена варијанта S наушница чијем се обручу налази перла од стаклене пасте (Žeravica 1986, 170, Т. III/25).

9 Бачкалов 1998, 722-723, кат. бр. 415 и 416; Манева 1992, 46, 221, Сл. 27а, Т. 19; Манева 2000а, 53, 126, Сл. 123; Манева 2000б, 39, 67, Сл. 34, 2, Т. VI/46, Т. XXXIX/6а-б.

10 Јанковић 1975, 235, Т. VI, сл. 9; Марјановић-Вујовић 1984, 28, Т. XI/153, 29-30, Т. XII/158.

11 Jelovina 1976, 96-97.

12 Sokol 2006, 282-287; Petrines 2009, 227-228. Анализом налаза на касносредњовековном гробљу око цркве Св. Спаса на врелу Цетине дошло се до закључка о дужој употреби одређених варијанти наушница са три гранулирана коленица, од друге половине XIII па према крају XIV века (уп. Jakšić 1996, 148-150).

13 Марјановић-Вујовић 1984, 111; Радичевић 2009, 197-202; Bikić 2010, 57-62.

5 Marjanović-Vujović 1984, 79, сл. 163.

6 Marjanović-Vujović 1984, 111.

7 Grigorov 2007, 15, 2, 4-9.

8 In Gomjenica near Prijedor the links that have the applied beads were found (Miletić, 1967, 116, Т. XXIX, 10, in the same place N. Miletić indicates analogous phenomena in Slovenia, Slavonia, Hungary and former Czechoslovakia). In addition to the common link, the same necropolis recorded the finds of so called "S" earring, which are also lined with one or two beads (Miletić, 1967, 119, Т. XXII; Т. XXIX, 10). And on Bagruša in Petoševci near Laktaši variant S earrings were detected whose rim has a glass bead (Žeravica 1986, 170, Т. III/25).

9 Bačkalov 1998, 722-723, cat. no. 415 и 416; Maneva 1992, 46, 221, Сл. 27а, Т. 19; Maneva 2000а, 53, 126, Сл. 123; Maneva 2000б, 39, 67, Сл. 34, 2, Т. VI/46, Т. XXXIX/6а-б.

сребро првобитни материјал од којег су израђиване. Могућност шире доступности јефтинијих примерака довела до поједностављеног начина израде од бронзе. Истом потребом тумачи се и чињеница да се истовремено са типовима наушница са гранулираним коленцима појављују и њихове имитације код којих се гранулирана колена замењују навојима жице или намотајима раскуцане жице.¹⁴ На другој страни, у литератури постоји и мишљење да примерци са обичним коленцима направљеним од навоја жице претходе и представљају врсту узора облицима са гранулираним коленцима, израђеним у сложенијој филигранској техници.¹⁵

Различите варијанте карике са коленцима од намотане жице, сличне подгоричком примерку, познате су са више налазишта у Србији, где су оквирно приписиване раздобљу XI-XIII века.¹⁶ Могу се појавити и у позном средњем веку, али сасвим спорадично.¹⁷ За датовање наушница овога типа значајан је налаз из гроба у Моравцу код Алексинца датован новцем византијског цара Манојла I Комнина (1143-1180),¹⁸ као и карике са два колена од филигранске жице, која је у гробу бр. 179 некрополе у Трњану код Пожаревца пронађена заједно са новцем херцога Андрије (1196-1204).¹⁹

Без обзира на бројну појаву наушница са гранулираним коленим на балканским налазиштима, примерци из Подгорице припадају варијанти која је до сада ретко посведочена, а карактерише их начин закопчавања карике. Наушнице са гранулираним коленим претежно су рађене као стандардан тип отворене алке, са крајевима који се додирују или прелазе један преко другог, док су примерци са кукицом на једном и петљом на другом крају знатно ређи. Директну аналогију заправо представљају само примерци из Мачванске Митровице,²⁰ док је нешто бројнија група наушница са коленим направљеним од два низа гранула, какве су познате међу налазима на простору западне Србије и Босне и Херцеговине. Наушница са двоструко гранулираним коленим из Мрчајеваца код Чачка за сада представља усамљен налаз у Србији. Заједно са осталим материјалом старијег хоризонта сахрањивања на овој некрополи,

part of horizon necropolis XII – first part of XIII century.¹⁰ The following four earrings from Gruda Boljevića belong to the earrings with node (Fig. 2). One of them is of the simple type of bronze bevelled and folded ends with two nodes composed of several coils of thin wire filigree, while the other three samples have one node made in the form of garlands of tiny granules, attached to the link by wire-drawing. Although it seems like they were made of bronze, they represent a solid product of the goldsmiths, with granular and very thin wire that is carefully wrapped around the rings.

Earrings containing one, two or three nodes represent one of many examples of medieval jewellery in the wider area of Balkan Peninsula. Chronologically they can be attributed to the XI-XIII centuries. Their former dating in the western parts of Balkans¹¹ was corrected in newer analysis.¹² On numerous sites in Serbia, they can mostly be attributed to XII and first part of the XIII century, while their latter appearance can be rare.¹³ Their typology is very diverse, which is caused by differences in the methods of preparation of nodes. Samples made of silver, its fine design and implementation of granulation and filigree, lead to the conclusion that silver is the original material from which they were made. The possibility of wider availability of cheaper copies led to simplified manner of production out of bronze. The same need is explained by the fact that at the same time with the types of earrings with granulated node, their imitations appear in which the granular node is replaced with coils of wire or flattened wire.¹⁴ On the other hand, in the literature there is the view that the common node samples made of coils of wire are prior and represent the kind of a role model for forms of granular nodes made in more complex filigree technique.¹⁵

Different variations of the links with the nodes of the coiled wire, similar to Podgorica sample, are known from multiple sites in Serbia, where they were tentatively attributed to the period XI-XIII century.¹⁶ They can also appear in the late Middle Ages, but very sporadic.¹⁷ For the dating of

14 Марјановић-Вујовић 1981, 111.

15 Sokol 2006, 285.

16 Радичевић 2001, 32-33, нап. 15-17, са старијом литературом. Овако датовање би се делом могло и кориговати, будући да нема налаза који се поуздано могуће сместити у оквире XI века.

17 Зеचेвић 2006, кат. бр. 25.

18 Вучковић-Тодоровић и Тодоровић 1959, 291, сл. 4/2.

19 Марјановић-Вујовић 1981, 31, Сл. 55.

20 Ercegović-Pavlović 1980, 44, pl. XXII (tombe 223), pl. XXVI, 3.

10 Janković 1975, 235, T. VI, сл. 9; Marjanović-Vujović 1984, 28, T.XI/153, 29-30, T. XII/158.

11 Jelovina 1976, 96-97.

12 Sokol 2006, 282-287; Petrinc 2009, 227-228. The analysis of the findings of the late medieval cemetery around the church of Sv. Spas at the source of the Cetina, it came to the conclusion on the extended use of certain varieties of earrings with three granular nodes from the second half of the XIII and towards the end of XIV century. (Jakšić 1996, 148-150).

13 Marjanović-Vujović 1984, 111; Radičević 2009, 197-202; Bikić 2010, 57-62.

14 Marjanović-Vujović 1981, 111.

15 Sokol 2006, 285.

16 Radičević 2001, 32-33, 15-17, old literature. This dating could be changed as there are no finds that can surely date within XI century.

17 Zečević 2006, cat. no. 25.

датована је у раздобље XII-XIII века.²¹ Блиске примерке представљају сребрне наушнице из Горњег Бродца код Бијелине, Могорјела код Чапљине и Цима код Мостара, као и бронзана наушница из Сјеверског на Гласиначкој висоравни.²² Наушнице из Босне и Херцеговине хронолошки су опредељене у раздобље X/XI-XII века. Будући да за већину аналогија нема прецизних информација о условима налаза, поузданије податке за датовање ове врсте карика једино пружају резултати истраживања у Сјеверском (Гласинац), где је бронзана наушница пронађена у гробу заједно са сребрном наушницом са три једнаке округле јагоде украшене псеудо гранулацијом која је опредељена у XII-XIII век.²³

Последње две наушнице приказане на фотографији у каталогу подгоричког музеја, по материјалу од кога су израђене, као и по техници израде, представљају најлуксузније примерке у овој групи накита. Ради се о сребрним примерцима који припадају типу наушница са једном јагодом на средњем делу доње половине карике и гранулираним бочним коленима (сл. 2). Јагода је ажирирана, начињена од две половине у виду цветних латица, у које су уметнута два низа ситних гранула. Са обе стране јагоде и око коленаца налазе се намотаји филигранске жице. Закопчавање је решено на тај начин што је један крај раскуцан и савијен као петљица у облику слова „S“, док је други зашиљен и обликован у виду кукице.

Ове наушнице се могу приписати групи сродних наушница која је за сада углавном позната са територије Србије и Босне и Херцеговине. Према расположивим сазнањима, појава наушница овог типа не би се могла одредити пре XII века. Очигледно је да се могу приписати и наредном столећу, али прецизан одговор на питање до када наушнице овог типа остају у употреби могу пружити само нова открића, уз поуздане услове налаза. По начину обликовања јагоде најближе аналогије представљају наушнице из гроба бр. 149 некрополе у Трњану код Пожаревца, датована у XII век.²⁴ Раздобљу XII-XIII века приписана је блиска им наушница са ажурираном јагодом из Мрчајеваца код Чачка.²⁵ Остали примерци имају шупљу, лоптасту јагуду од танког сребрног лима, украшену ситним гранулама по читавој површини. Географски најближи

this type of earring, the significant finding is the one from the grave in Moravac, Aleksinac dated by the coins of the Byzantine Emperor Manuel I Comnenus (1143-1180),¹⁸ as well as the links with two nodes of filigree wire, which was found in the tomb no. 179 of the necropolis in Trnjani, Pozarevac along with the of money herzog Andrija (1196-1204).¹⁹

Regardless of the numerous cases of earrings with a granular node on Balkan sites, the samples from Podgorica belong to the variant that has been rarely witnessed, and they are characterized by the manner of fastening the links. Earrings with granular nodes are mostly done as a standard type of open hoop earrings, with parts that touch or cross one over another, while the samples with a hook on one end and a loop on other end are much rarer. The direct analogy in particular can be represented samples from Mačvanska Mitrovica,²⁰ while more numerous are groups of earrings with nodes made of two rows of granules, such as well-known among the findings in western Serbia and Bosnia and Herzegovina. Earrings with a double granular node from Mrčajevac near Čačak are so far an isolated finding in Serbia. Together with other materials of an earlier horizon burials in this necropolis, dating back to the period of XII-XIII century.²¹ Close samples are the silver earrings from Gornji Brodac near Bjeljina, Mogorjela near Čapljina, Cim near Mostar, and bronze earring from Sjeverski on Glasinačka plateau.²² Earrings from Bosnia and Herzegovina chronologically are determined in the period of X / XI-XII centuries. Since the majority of the analogy has no precise information about the condition of the finds, more reliable data for the dating of these types of links can only be provided by the results of research in Sjeversko (Glasinac), where a bronze earring was found in a tomb with a silver earring with three identical round strawberries decorated with pseudo granulation which is attributed to the XII-XIII century.²³ The last two earrings shown in the photograph in the catalogue of the Museum of Podgorica, according to the material from which they are made and the technique of production, are the most luxurious samples of this group of jewellery. Those are the silver samples that belong to the type of earrings with a strawberry in the middle part of the lower half of the links and a granulated side node (Fig. 2). Strawberry is made of two halves in the form of

21 Радичевић 2000, 97, Т. II/3

22 Čremošnik 1951, 245, Т. II, 5; Miletić 1957, 264, sl. 3; Miletić 1959, 217-218, Т. I, 2; Anđelić 1976, 204, Т. XIV, s1. 4 i 5.

23 Miletić 1959, 218, Т. I, 2-3.

24 Марјановић-Вујовић 1984, 28, Сл. 47.

25 Радичевић 2000, 99, Т. I/1-2. Примерци из Трњана и Чачка су нешто богатије украшени, доња половина карике им је прекривена намотајима филигранске жице.

18 Вучковић-Тодоровић и Тодоровић 1959, 291, сл. 4/2.

19 Marjanović-Vujović 1981, 31, Fig. 55.

20 Ercegović-Pavlović 1980, 44, pl. XXII (tomb 223), pl. XXVI, 3.

21 Radičević 2000, 97, Т. II/3

22 Čremošnik 1951, 245, Т. II, 5; Miletić 1957, 264, sl. 3; Miletić 1959, 217-218, Т. I, 2; Anđelić 1976, 204, Т. XIV, s1. 4 i 5.

23 Miletić 1959, 218, Т. I, 2-3.

налаз ове варијанте представља наушница из Коловрата код Пријепоља,²⁶ а сродна је и наушница од позлаћене бронзе из гроба бр. 5/84 некрополе у Ратини код Краљева. Гроб у коме су нађене датован је у XIII век.²⁷ Истом типу припада и сребрна наушница из Поповац код Параћина, случајан налаз са простора некрополе. Са осталим гробним налазима, датована је у XI–XII век,²⁸ односно на крај XII и почетак XIII века.²⁹ Аналоган пар луксузних примерака потиче из гроба младе властелинке сахрањене уз јужни зид у наосу цркве Св. Николе у Станичењу код Пирота. На основу датовања гроба, закључено је да су настале крајем XIII века или у првим деценијама XIV века.³⁰ Сродне наушнице посведочене су и на територији Босне и Херцеговине и у Далмацији. Нађене су око Коњица, Добоја и у Шипову, а даље на југозапад до Смрдеља код Скрадина у шибенском залеђу.³¹

На основу наведених аналогија произилази да се накит са Груде Бољевића може хронолошки одредити у раздобље зрелог XII и прве половине XIII века, као и да му се сродни материјал у највећем броју може пронаћи на простору средњовековне Србије и Босне тог времена, који би се грубо могао омеђити Поморављем на истоку и Цетином на западу. Некропола из које потиче припадала је насељу чији трагови на терену нису установљени, али у времену којем је оно припадало, писани извори помињу Рибницу, за коју се без резерве узима да се налазила на простору данашње Подгорице.³² Најстарији извор који помиње Рибницу је *Житије светог Симеона*, које је, као игуман студенички око 1207-1208. године написао Сава Немањић. У житију се бележи да је Стефан Немања рођен у Зети на Рибници, где је примио и свето крштење.³³ Стефан Немањић у свом *Житију светог Симеона*, написаном између 1208. и 1216. године, наводи да је Немања рођен у Диоклитији, у месту по имену Рибница.³⁴ Скрадомним археолошким истраживањима остатака тврђаве на ушћу Рибнице у Морачу нису откривени остаци насеља који би се могли приписати том времену. Према мишљењу П. Мијовића, у доба Немањина рођења на месту данашње Подгорице без сумње се

petals, in which are inserted two rows of small pellets. On both sides of strawberry and around node there are filigree wire coils. Fastening is solved in such a way that one end is flattened and bent as a small loop in the form of the letter "S", while the other is tapered and shaped in the form of a hook. These earrings can be attributed to a group of related earrings which is now generally known from the territory of Serbia and Bosnia and Herzegovina. According to the available information, the occurrence of this type of earrings could not be dated before XII century. It is obvious that they can be attributed to the following century, but a precise answer to the question of how long earrings of this type remained in use can be offered only by new discoveries, along with the reliable conditions of the finds. Based on the shape of a strawberry, the closest analogies are the earrings from the grave no. 149 necropolis in Trnjani in Pozarevac, dating back to the XII century.²⁴ The earring with a strawberry from Mrčajevci, Čačak was attributed to the period of XII-XIII century.²⁵ Other samples have hollow, globular strawberry of thin silver sheet, decorated with tiny beads all over the surface. Geographically, the closest to the findings of this variant is the earring from Kolovrat in Prijepolje,²⁶ related to them is the earring made of gilt bronze from the tomb no. 5/84 in Ratina necropolis near Kraljevo. The tomb in which they were found dates back to the XIII century.²⁷ Earring in Popovac near Paracin belongs to the same type, an incidental finding from the area of the necropolis. With the other tomb finds, it is dated back to the XI-XII century²⁸ i.e. XII and beginning of XIII century.²⁹ The equivalent pair of luxurious samples comes from the tomb of a young noble girl buried along the south wall of the nave of the church of St Nicholas in Staničenje near Pirot. Based on the dating of the grave, it was concluded that it appeared in the late XIII and the first decades of the XIV century.³⁰ Similar earrings have been observed on the territory of Bosnia and Herzegovina and Dalmatia. They were found around Konjic, Doboje, Šipovo, and to the southwest to Smrdelj near Skradin in Šibenik bay.³¹ Based on the mentioned analogies, it can be concluded that the jewellery from Gruda Boljevića can be chronologically attributed to the period of late XII and first part of XIII century, and that the

26 Радичевић 2013, 301-302, Сл. 4, 2.

27 Љамић-Валовић 1988, 185–186, Т. I, сл. 1.

28 Милошевић 1959, 122, 125, 133.

29 Ћоровић-Љубинковић 1958, 156.

30 Поповић 2005, 40, сл. 17.

31 Radimsky 1891, 252, sl. 3; Miletić 1963, 169; Miletić 1963, 66, kat. br. 296; Simonović 2008, 188, kat. br. 205; Jelovina 1976, 56, T. LXXXII, 2.

32 Мијовић и Ковачевић 1975, 128-130.

33 Свети Сава 2003, 185.

34 Стефан Првовенчани 1999, 19.

24 Marjanović - Vujović 1984, 28, Fig. 47.

25 Radičević 2000, 99, T. I/1–2. Samples from Trnjani and Čačak are slightly richer in decoration, lower part of the link is covered with coils of filigree wire.

26 Radičević 2013, 301-302, Fig. 4, 2.

27 Ljamić-Valović 1988, 185–186, T. I, Fig. 1.

28 Milošević 1959, 122, 125, 133.

29 Ćorović-Ljubinković 1958, 156.

30 Popović 2005, 40, Fig. 17.

31 Radimsky 1891, 252, sl. 3; Miletić 1963, 169; Miletić 1963, 66, kat. br. 296; Simonović 2008, 188, cat. no. 205; Jelovina 1976, 56, T. LXXXII, 2.

налазило неко насеље, али оно није било ни ни град, ни тако знано да би се под својим именом сачувало у временима која су долазила, будући да се под новим именом, Подгорица, насеље на овом месту јавља у документима которског архива 1326. године.³⁵ Одговор на питање убијације средњовековне Рибнице и одређење карактера тог насеља могу пружити само будућа археолошка истраживања. Да је то једини пут јасно су указала и ископавања на Груди Бољевића у Толошима, која су, чини се готово неочекивано, резултирала важним открићима за сагледавање средњовековне прошлости овог краја.

related material can be found to a great extent on the area of medieval Serbia and Bosnia of that time, that could be roughly put within the borders of Pomoravlje on the east and Cetina on the west. The necropolis it originates from was a part of a settlement whose traces on the terrain could not be determined. However, according to the time it belonged, written sources mention Ribnica, that was certainly in the area of today's Podgorica.³² The oldest source that mentions Ribnica is *The Life of St. Simeon*, which, as an abbot of Studenica around 1207-1208 was written by Sava Nemanjić. *The Life of St. Simeon* records that Stefan Nemanja was born in Zeta on Ribnica, where he received a holy baptism.³³ Stefan Nemanjić in his *The Life of St. Simeon*, written between 1208 and 1216, cites that Nemanja was born in Dioklitija, in Ribnica.³⁴ With modest archaeological excavations of the remains of the fort at the mouth of Ribnica were not discovered the remains of the settlement that could be attributed to this period. In the opinion of P. Mijovića, in Nemanja's times, on the place of today's Podgorica there is no doubt that it did contain a settlement, but it was not even a town, and not so known to be preserved under its name in times to come, as its new name, Podgorica appeared in the documents of the Kotor archives in 1326.³⁵ The answer to the question of location of the medieval Ribnica and defining the character of the settlement can be provided only by future archaeological researches. That this is the only manner it was clearly indicated by the excavations in the Gruda Boljevića in Tološi, which seemed to be almost unexpectedly, resulted in important discoveries for understanding the medieval history of this region.

³⁵ Мијовић 1966, 87.

³² Mijović i Kovačević 1975, 128-130.

³³ Sveti Sava 2003, 185.

³⁴ Stefan Prvovenčani 1999, 19.

³⁵ Mijović 1966, 87.

- Andelić 1976 - T. Andelić, Kasnoantička bazilika u Cimu kod Mostara, *Glasnik Zemaljskog muzeja* u Sarajevu, n.s. sv. XXIX (1974), Sarajevo 1975, 179-244.
- Baković i Govedarica 2009 – M. Baković, i B. Govedarica, Nalazi iz kneževskog tumula Gruda Boljevića u Podgorici, Crna Gora, *Godišnjak Akademije nauka i umjetnost Bosne i Hercegovine*, knj. XXXVIII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 36, Sarajevo 2009, 5-18.
- Бачкалов 1998 – А. Бачкалов, Ђонај код Призрена, некропола (X-XII век), у Археолошко благо Косова и Метохије, од неолита до раног средњег века, каталог изложбе, ур. Н. Тасић, 720-724, Београд 1998: Српска академија наука и уметности и Музеј у Приштини.
- Bikić 2010 – V. Bikić, Vizantijski nakit u Srbiji. Modeli i nasleđe, Beograd 2010: Arheološki institut.
- Velimirović-Žižić 1966 – O. Velimirović-Žižić, Mijeje, Vir Pazar, ranosrednjevekovna nekropola, *Arheološki pregled* 8, Beograd 1966, 155.
- Velimirović-Žižić 1971 – O. Velimirović-Žižić, Mijeje près de Vir Pazar, in *Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie. Recherches et résultats*, réd. G. Novak, 152-153, Belgrad 1971: Comité national d'organisation du VIII Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques.
- Вучковић-Тодоровић и Тодоровић 1959 – Д. Вучковић-Тодоровић и Ј. Тодоровић, Ископавања тумула у селу Моравцу код Алексинца, *Старинар* IX-X/1958-1959, Београд 1959, 287-292.
- Григоров 2007 - В. Григоров, Метални накити от средновековна България (VII-XI в.), София 2007: Национален археологически институт с музей.
- Ercegović-Pavlović 1980 – S. Ercegović-Pavlović, Les nécropoles romaines et médiévales de Mačvanska Mitrovica, Sirmium XII, Beograd 1980.
- Lutovac 2005 – P. Lutovac, Arheološka zbirka, u Muzej grada Podgorice, katalog izložbe, ur. Ž. Filipović, 14-26, Podgorica 2005: JU Muzeji i galerije Podgorice.
- Žeravica 1986 – Z. Žeravica, Ranoslovenska nekropola Bagruša u Petoševcima kod Laktaša, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* u Sarajevu 40-41/1985-1986, Sarajevo 1986, 129-209.
- Зечевић 2006 – Е. Зечевић, Накит Новог Брда, Београд 2006: Народни музеј.
- Jakšić 1996 – N. Jakšić, Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici. Analiza, *Starohrvatska prosvjeta*, III serija – svezak 23/1996, Split 1996, 139-170.
- Јанковић 2007 – Ђ. Јанковић, Српско Поморје од 7. до 10. столећа, Београд 2007: Српско археолошко друштво.
- Јанковић 1975 – М. Јанковић, Две средњовековне некрополе у источној Србији, *Старинар* 24-25, Београд 1975, 227-241.
- Jelovina 1976 – D. Jelovina, Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine, Split: Čakavski sabor.
- Љамић-Валовић 1988 – Н. Љамић-Валовић, Средњовековне наушнице из Ратине и Горњег Ласца у вези проблематике култа мртвих у Србији између XI и XIV века, *Зборник Народног музеја* XIII-1, археологија, Београд 1988, 185-190.
- Манева 1992 – Е. Манева, Средновековен накит од Македонија, Скопје 1992: Републички завод на заштита на спомениците на културата Скопје.
- Манева 2000а – Е. Манева, Крстеви средновековна некропола, Скопје 2000: Републички завод на заштита на спомениците на културата Скопје.
- Манева 2000б – Е. Манева, Средновековна некропола Пепелиште, Скопје 2000: Републички завод на заштита на спомениците на културата Скопје.
- Марјановић-Вујовић 1984 – Г. Марјановић-Вујовић, Трњане. Српска некропола (крај XI - почетак XIII века), Београд 1984: Народни музеј у Београду.
- Марјановић-Вујовић 1985 – Г. Марјановић-Вујовић, Врсте и типови накита XI-XII века из некропола Србије, *Зборник радова Народног музеја* 15, Чачак 1985, 5-16.
- Магловски 2001 – Ј. Магловски, Керамичка грађа и ситни налази, у В. Кораћ, Мартинићи. Остаци раносредњовековног града, САНУ Посебна издања књ. DCXLVII, Одељење

- историјских наука књ. 25, Филозофски факултет Београд, Институт за историју уметности, монографија 7, 197-209, Београд 2001: САНУ, ЦАНУ, Филозофски факултет у Београду.
- Мијовић 1966 – П. Мијовић, Alata – Рибница – Подгорица, *Старинар* XV-VI/1964-1965, 69-92.
- Мијовић и Ковачевић 1975 – П. Мијовић и М. Ковачевић, Градови и утврђења у Црној Гори, Београд-Улцињ 1975: Археолошки институт Београд, Музеј Улцињ.
- Miletić 1957 – N. Miletić, Nekoliko nepublikovanih predmeta iz zbirke Zemaljskog muzeja u Sarajevu, *Glasnik Zemaljskog muzeja* u Sarajevu, n.s. sv. XII, Sarajevo 1957, 263-265.
- Miletić 1959 – N. Miletić, Srednjovjekovni grobovi u tumulima na "Crkvini" (Sjeversko), Sarajevo 1959, *Glasnik Zemaljskog muzeja* u Sarajevu, n.s. sv. XII, Sarajevo 1959, 217-219.
- Miletić 1963 – N. Miletić, Nakit i oružje IX – XII veka u nekropolama Bosne i Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, n. s. sv. XVIII, Sarajevo 1963, 155-178.
- Miletić 1967 – N. Miletić, Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* u Sarajevu XXI-XXII/1966/67, Sarajevo 1967, 81-154.
- Милошевић 1959 – Д. Милошевић, Заштитна ископавања у Поповцу, *Зборник радова Народног музеја* II, Београд 1959, 111-134.
- Petrinec 2009 – M. Petrinec, Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države, Split 2009: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- Поповић 2005 - М. Поповић, Гробови у цркви и некропола, у М. Поповић, С. Габелић, Б. Цветковић и Б. Поповић, Црква Светог Николе у Станичењу, Београд 2005, 31-56: Археолошки институт.
- Radimsky 1891 – V. Radimsky, Rimska utvrda na Crkvenici i kastrum kod Doboja, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, књ. III, god. III, Sarajevo 1891, 251-262.
- Радичевић 2000 – Д. Радичевић, Средњовековно српско гробље на локалитету Гушевац у Мрчајевцима, *Зборник радова Народног музеја* XXX, Чачак 2000, 61-106.
- Радичевић 2001 – Д. Радичевић, Средњовековна некропола на локалитету Терме у Чачку, *Зборник радова Народног музеја* XXXI, Чачак 2001, 23-37.
- Радичевић 2009 – Д. Радичевић, Периодизација позносредњовековних некропола доњег српског Подунавља, *Старинар* LVIII/2008, Београд 2009, 197-212.
- Радичевић 2013 – Д. Радичевић, Прилог проучавању средњовековног накита југозападне Србије с посебним освртом на налазе из средњег Полимља, у Осам векова манастира Милешева, том I, зборник радова, Међународни научни скуп Осам векова манастира Милешева 6-8. септембра 2012. године, 295-306, Милешева 2013: Епархија Милешевска Српске православне цркве.
- Свети Сава 2003 – Свети Сава, Сабрана дела, приредила и предговор написала Љ. Јухас-Георгиевска, Београд 2003: Народна књига.
- Симоновић 2008 – Г. Симоновић, Средњовековни накит, у Накит од праисторије до средњег вијека. Археолошка збирка Музеја Републике Српске, каталог изложбе, 167-193, 225-266, Бања Лука 2008: Музеј Републике Српске.
- Sokol 2006 – V. Sokol, Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save, Zagreb 2006: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Стефан Првовенчани 1999 – Стефан Првовенчани, Сабрана дела, предговор, превод дела и коментари Љ. Јухас-Георгиевска, Београд 1999: Српска књижевна задруга.
- Ђоровић-Љубинковић 1958 – М. Ђоровић-Љубинковић, Прокупачки налаз српског средњовековног накита, *Зборник радова Народног музеја* I, Београд 1958, 145-160.
- Ћремошник 1951 – I. Ћремошник, Nalazi nakita u srednjoveknoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu, *Glasnik Zemaljskog muzeja* u Sarajevu. n.s. sv. VI, Sarajevo 1951, 241-270.